زمانی کوردی لە دیاسپۆرا: ڕاپۆرتاژێکی ڕۆژنامەوانی لەگەڵ خاتوو ئاسیا..
ئامادەکردنی: ئەیوب ئەحمەد قادر

[بۆ خوێندنەوەی ئەم بابەتە کلیکی ئەرێبکەن… ئەم بابەتە بۆ هەردوو ئەلف و بێی لاتینی و کوردی نووسراوە..]()

[AyoobAhmadKadirDownload]()

ئاوە مەکە بە ئاشی میدیا و سۆشیال میدیای فۆرمی سیستەمەکەدا.. زاهیر باهیر

لە ڕووداوەکانی ئەم دواییەی فەرەنسادا ئەوەی زیاتر نیشان دەدرا لەلایەن کوردانی باشوورەوە ئەو کلیپ و گرتە ڤیدیایانە بوون لە لاپەڕەکانی فەیسبوک و تیکتەك دەربارەی تاڵانی و دزی بوغازە و شەپە گەورەکان بوون کە زیاتر لە لایەن خەڵکانی بێیانەوە و نەوەکانیانەوە دەکرا بە تایبەت خەڵکانی موسڵمان.
بەڕاستی کارەساتە کە تۆ ئەو ڕووداوە گەورەیەی فەرەنسا و وڵاتانی دیکە تەنها لە گۆشەیەکی تەسکی زۆر کەمی بێ ئاگا لە هۆکاری ڕاپەڕینی خەڵکی ببینیت . نەك هەر ئەوە بەڵکو پەیامێکی زۆر هەڵە و خزمەتکەری دەوڵەت و سیستەمەکە بڵاوبکەیتەوە .
ئەوەی کە لەو گرتە ڤیدیایانەدا بینرا و لە وتار و پۆستەکاندا بیسترا هەر یەکەیان خزمەت بە ئەجێندەیەکی سیاسی جیاواز دەکەن کە دەیانەوێت ئەوە نیشان بدەن کە ئەو کارانەی کە ڕویداوە تەنها خەڵکانی کۆچبەر و پەنابەر وەچەکانی ئەوان بوون . ئەمەش تەنها دووپاتکردنەوەو و پشتراستکردنەوەی قسە و لێدوان و ڕاگەیاندنی هەندێك لە سیاسییەکان بە تایبەت ترامپ سەرانی حیزبە ڕاستڕەو و

ڕایستەکانەوە بوو کە ئەوانیش بە مەبەستی تایبەتی ئەوانەیان بەڵاو دەکردەوە .
گرتە قیدۆکان وەکو خۆی ڕوون نەکراونەتەوە کە چی ڕوودەدات و ھۆکاری رووداوەکان چین و بۆچی گەنجان لە زۆرێك لە وڵاتانی ئەوروپادا ھاتوونەتە سەر شەقام و ڕاپەریون . کە خودی ئەمە ھاوبەشی زۆرێك لە گرفتەکانیانە نەك لاساییکردنەوە. گەنجان ئایندەیەکی ڕوون لە بەردەمیاندا نییە ، گەنجانی پەنابەر و کۆچبەر و وەچەکانیان بە تایبەت موسڵمانان پەراوێز خراون و بارودۆخەکە کارایی خراپی خۆی زیاتر لەسەر ئەوان داناوە.
ئەوەی بووەتە ھۆی ھەڵگیرسانی خۆپیشاندانەکان، لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر ھەم جیاوازە و ھەم زیاتریش ھاوبەشە. لە فەڕەنسا، جموجۆڵەکە لە ناوەڕاستی مانگی ئەیلوولدا لە قوتابخانەکانەوە دەستی پێکرد، ئەوەش وەک بێئومێدییەک بەرامبەر بە فەشەلی درێژخایەن لە چارەسەرکردنی کێشەکانی وەک قەرەباڵغیی پۆلەکان، کەمیی مامۆستایان، و وێرانبوونی بینا و دامەزراوەکان . تا کاتی خۆپیشاندانە گەورەکەی ڕۆژی شەممە، کارمەندانی کەرتی گشتیش پەیوەست ببوون، و سکاڵا و داواکارییەکان فراوانتر بوون سەبارەت بە گرانی بژێویی ژیانیان.
لە ئیساپانیا چەندەھا ساڵە بزوتنەوەی خانووبەرە کە بزوتنەوەیەکی زۆر بەھێزە دامەزراوە. ئەوە بوو لەم چەند ھەفتەی پێشووەدا بە تەواوی ئیسپانیای شڵەقاند و حکومەتیان ناچار کرد بە بانگھێشکردنی ھەڵبژاردنی گشتی لە ڕۆژی 29ی مانگی ئایندەدا .
لە بەلجیکا، لە لایەکی ترەوە، قوتابییان دژی بەرزکردنەوەی کرێ وەستاونەتەوە و داوای کاتژمێری زیاتری وانەوتنەوە دەکەن..
قوتابییانی یۆنان لەسەر گرانیی تێچووی نیشتەجێبوون و دەستڕاگەیشتن بە شوێنی نیشتەجێبوون ھاتوونەتە دەنگ، لە کاتێکدا قوتابییانی ئەڵمانیا دژی ئەگەری گەڕاندنەوەی خزمەتی سەربازیی زۆرەملێ خۆپیشاندانیان کردووە.
ئەگەر لە دەرەوەی ئەورووپای ڕۆژئاوا بڕوانیت، جیاوازییەکان زۆر زیاتر و ڕوونتر دەردەکەون. لە ئەلبانیا، ئاڵۆزی و ناڕەزایەتیی قوتابییان لەسەر بنەمای جموجۆڵێکی دژەحکومەتیی پێشووتر دروست بووە، کە ئێستاش بووەتە ڕاپەڕینێکی سەربەخۆی گەنجان.
لە سەربیا، قوتابییان ڕابەرایەتیی نزیکەی دوو ساڵ لە خۆپیشاندانی تا ڕادەیەک ئاشتییانەیان کردووە بەدوای کارەساتی وێستگەی شەمەندەفەری نوقی ساد.. بزووتنەوەکەیان پەیوەست بووەوە بە داواکاری کۆتاییھێنان بە گەندەڵی، نەبوونی لێپرسینەوەی دامەزراوەیی و بەکردەوەیی سیاسی بە بوونی ئایندەیەکی ڕوون.. لە

ئێستاشدا قوتابییان بە لیستی سەربەخۆی خۆیان بەشداری لە هەڵبژاردنی ئەم کۆتایی هەفتەیەدا دەکەن.
قوتابییانی ئیتالیا بە هەمان شێوە بە هەمان هۆکار و کەم یا زۆر ، هاتوونەتە سەر شەقام . بەڵام هاوکاتیش توێژاڵەکانی دیکەی کۆمەڵگەش بە هۆی ئەوەی کە گرانی پێداویستییەکانی ژیان کارایی زۆر ناڵەباری لەسەریان داناوە هاوپشتی قووتابییان دەکەن.
ئێستا ئەوە نزیکەی 10 ڕۆژە لە باشووری ئیتالیا شۆفێرانی بارهەڵگرەکان ناڕەزایەتیان دەربڕی بەرامبەر بە بەرزبوونەوەی نرخی بەنزین و ڕێگاکانیان داخستووە و پێداویستییەکانی ژیان لە مارکێتەکاندا کەمبوونەتەوە. هاوکاتیش ٧١ کەسیان ڕادەستکراون دەدرێن بە دەسەڵاتدارانی دادوەری و ٢٤٢ کەسیش غەرامە کراون بەهۆی داخستنی ڕێگاکانەوە . ئەمەش چالاکی راستەوخۆیە بە گوێرەی یاسای ئیتالیا ئەو چالاکیانە قەدەخەن. هاوکاتیش بەرپرسێکی حکومی هۆشداری دایە شۆفێرانی بارهەڵگرەکان کە ڕێگریکردن لە ڕێگا سەرەکییە گشتییەکان دەتوانێت سزای زینداندنیکردنی بەسەردا بێت.
لە لایەکی دیکەوە لە سەرانسەری ئەوروپادا کڕینی خانوو و شوێنی نیشتەجێبوون ڕۆژ بە ڕۆژ قورستر دەبێت و و بێتوانایی کڕیاران و کرێچییان نیشان دەدات. خزمەتگوزارییە گشتییەکان لە ژێر فشاردان، و پرسەی تێپەڕبوون بەرەو دامەزراندن و کارکردنی پارێزراو نادیار و ناڕوونە.
ڕاپۆرتی ئیورۆستات (Eurostat) هەندێك ئاماری خستۆتە بەرچاو کە نرخەکانی خانووبەرە لە یەکێتیی ئەورووپا لە نێوان ساڵی ٢٠١٠ و چارەکی چوارەمی ساڵی ٢٠٢٤دا بە ڕێژەی 55.4% و کرێی خانووەکان بە ڕێژەی 26.7% بەرز بوونەتەوە. توێژینەوەی گەنجانی دامەزراوەی توی (TUI Foundation Youth Study) بۆ ساڵی ٢٠٢٦ دەرخەری ئەوە بووە کە ٥٢% لە گەنجانی تەمەن ١٦ بۆ ٢٦ ساڵ لە حەوت وڵاتی ئەورووپیدا پێشبینی دەکەن دۆخی ژیانیان لە دایک و باوکیان خراپتر بێت، ئەمەش لە بەرامبەر بە ٢٥% کە پێشبینی دەکەن دۆخی ژیانیان لە باوکو دایکیان باشتر بێت.
بێکاریی گەنجان لە ناوچەی یۆرۆدا بە شێوازێکی بەرچاو بەرزتر دەمێنێتەوە لە بێکاریی گشتی. توێژینەوەیەک لەسەر کۆمپانیا فەڕەنسییەکان ئەوەی دەرخستووە کە دابەزینێکی خێراتر لە دامەزراندنی دائیمیدا لە نێوان کرێکارانی تەمەن ٢١ بۆ ٢٩ ساڵدا ڕوویداوە لەو پیشە و کارانەی کە بەرکەوتن و کاریگەرییان بە دەستکردی زیرەک (AI) هەیە گەر چی بانکی ناوەندیی ئەورووپی هۆشداری دەدات کە بەڵگەکان نیشانی دەدات کە هێشتا ناتوانن ئەو هۆکارە دیاری بکەن. بەڵام خودی ئەم نادیارییە دەتوانێت هەستێکی

هاوبەش بە نەبوونی ئارامی لە سەرتاسەری سنووری نەتەوەییەکاندا دروست بکات.
ئەمانەی سەرەوە بڕێکن لەو هۆکارانەی کە بوونە هۆی ڕژانە سەرشەقامی خەڵکی ، کە چی تر گەنجان هیوایان بە ئایندەیان نییە باقی خەڵکانی دیکەش دەیانەوێت ڕێگرییەك بکەن لە ئایندەی خراپبوونی بارودۆخی ئابووریيان .

زاهیر باهیر
23/10/2026

بنەما لیبراڵیەکانی دروشمی «ژن، ژیان، ئازادی» لە فەلسەفەی ئۆچەلاندا!.. سابیر محەمەد

سەرەتا:
هەلومەرجی جیهانی، پرۆسەی دەستگیرکردن و وەرچەرخانی فکریی عەبدوڵا ئۆجەلان

پڕاگماتیزمی سیاسیی بەرژوایانەی حیزب و بزووتنەوە چەکدارییەکانی کوردایەتی–چ لە تورکیا، سوریا، عێراق و ئێران–هەمیشە لەنێوان هاوکێشەی «شەڕ، گفتوگۆ و موفاوەزات»دا لەگەڵ ڕژێمەکانی ئەم وڵاتانەدا خولاونەتەوە و قەتیس ماون، وە بوونەتە داردەستی بردنە پێشەوەی ستراتیژییە سیاسییەکانی وڵاتانی دەرەوە و ناوچەکە.
پڕاگماتیزمی بەرژوایانەی عەبدوڵا ئۆجەلان و پەکەکە توانییان هێزەکانی خۆیان لەژێر سایەی حوکومەتی حافز ئەسەد لە سوریا لە ساڵی ١٩٨٠ تا کۆتایی ساڵی ١٩٩٨ داڵدە بدەن و بحەوێننەوە، هەروەها جێگەی تایبەت بە پەروەردە و پارێزگاریکردن لێیان تەرخان بکەن لە ناوچەکانی دیمەشق و دۆڵی بیقاع لە لوبنان. هەموو ئەم دەستگیرۆییە لە پێناو سوود لەوەرگرتنیان بوو بۆ فشاردانان و بردنە پێشەوەی سیاسەتەکانی ڕژێمی سوریا دژ بە دەوڵەتی تورکیا، لە پەیوەند بە کێشەی دابەشکردنی ئاوی دجلە و فورات و پارێزگای ئەسکەندەرۆنە.
پاش کۆتاییهاتنی جەنگی سارد و ڕووخانی یەکێتیی سۆڤیەت لە ساڵی

١٩٩١دا، هەلومەرجێکی نوێ لە سوریاش هاتە پێشەوە؛ چونکە پێش ئەو گۆڕانکارییە مەزنە، سوریا سەر بە بلۆکی دەوڵەتانی سەر بە شورەوی بوو. دەوڵەتی تورکیاش، وەک ئەوەی ئەندامی ناتۆ بوو، تا ئەو کاتە بە ووریاییەوە بەرخورد و پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ دەوڵەتی حافز ئەسەد لە سوریا دەبردە پێشەوە، چونکە مەترسیی ئەوەی هەبوو ئەگەر دەستوەردانێک بکات لە سیاسەتی ناوەوە و دەرەوەی سوریا، ڕەنگە ببێتە مایەی سەرهەڵدانی کێشەیەکی گەورەی نێودەوڵەتی لەنێوان ئەو دوو بلۆکە زلهێزەدا.
بێگومان تا ڕۆژی دەستبەسەرکردنی عەبدوڵا ئۆجەلان، دامودەزگا هەواڵگرییەکانی دەوڵەتی تورکیا چەندین هەوڵی کوشتنی ئۆجەلانیان دابوو؛ لەوانە ئەو هەوڵەی کە لە ئایاری ساڵی ١٩٩٦ لەڕێگەی ئۆتۆمبێلێکی بۆمبڕێژکراوەوە کردیان-کە نزیکەی یەک تەن تەقەمەنییان لێ بەستبوو-لە نزیک قوتابخانەیەکی دیمەشق کە ئۆجەلانی تێدا بوو، بەڵام وا ڕێکەوت ئۆجەلان بەر لە چەند خولەکێک ئەو شوێنەی جێهێشتبوو و بەر ئەم تەقینەوەیە نەکەوت.
ئەوە بوو لە ئەیلولی ساڵی ١٩٩٨دا، فەرماندەی هێزی سەربازیی تورکیا چووە سەر سنوورەکانی سوریا و ڕایگەیاند: ئەگەر ڕژێمی ئەسەد ئۆجەلان لە وڵاتەکەی نەکاتە دەرەوە، ئەوا ئەوان ئامادەیی ئەوەیان تێدایە کە هێرشی سەربازی بکەنە سەر دیمەشقی پایتەختی سوریا.
بە هەرحاڵ، لەسەروبەندی لاوازیی یەکێتیی سۆڤییەت و بەر لە کۆتاییهاتنی، توانای ئەوەی نەمابوو کە پشتگیری لە حکومەتەکەی حافز ئەسەد بکات، بۆ ناچاری لە ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٩٨دا حکومەتی سوریا بڕیاری دا کە عەبدوڵا ئۆجەلان خاکی ئەو وڵاتە جێبهێڵێت.
دوای دەرچوونی ئۆجەلان لە سوریا، تەواوی دامودەزگا هەواڵگرییەکانی جیهان، لەوانە میت (MIT)ی تورکیا و سی ئای ئەی (CIA)ی ئەمریکی، کەوتنە شوێنپێهەڵگرتنی بەوەی بەرەو کوێ دەڕوات. هەروەها بڕیاری وەرگرتنی ئەویان وەک پەنابەر قەدەغە کرد تا هیچ وڵاتێک مافی پەنابەریی نەداتێ، تا سەرەنجام لە ڕۆژی ١٥ی شوباتی ساڵی ١٩٩٩ لە شاری نایرۆبیی پایتەختی کینیا، دەستبەسەر و دواتر دەستگیر کرا.

بۆچی سزای لەسێدارەدانی ئۆجەلان گۆڕدرا بە زیندانی هەتاهەتایی؟

دەوڵەتە ئیمپریالیستییەکانی ئەمریکا، ئەوروپا، ناتۆ و دەوڵەتی تورکیا گەیشتنە ئەو باوەڕەی کە بە زیندویی هێشتنەوەی ئۆجەلان زۆر سوودمەندترە بۆیان، وەک لەوەی بیکوژن و لەسێدارەی بدەن و بیکەن بە ڕەمزێکی خەباتکارانەی نەمر.
ئەو فاکتەر و ستراتیژییە سەرەکییانەی کە ئەمریکا و ئەوروپا هەر

لە دوای شەڕی جیهانیی دووەمەوە لە سیاسەتەکانی خۆیاندا لەبەرچاویان دەگرت-بەتایبەت سەبارەت بە مەسەلەی لەسێدارەنەدانی ئۆجەلان-بریتی بوون لەم فاکتەرانەی خوارەوە:

فاکتەری یەکەم:

دەرکردنی بەیاری «دژایەتیکردنی کۆمۆنیزم» کە سەرۆکی ئەوکاتەی ئەمریکا (هاری ترۆمان) لە ١٢ی مارسی ساڵی ١٩٤٧دا دەریکرد و چەند خاڵێکی سەرەکی لەخۆ دەگرت:

A. ئیحتواکردن و ڕێگەگرتن لە تەشەنەکردنی کۆمۆنیزم، و قەتیس هێشتنەوەی (Containment) لە چوارچێوەی یەکێتیی سۆڤییەتدا.

B. سەرۆکی ئەمریکا، هاری ترۆمان، داوای لە کۆنگرێسی ئەمریکی کرد کە کۆمەکی دارایی بە بڕی ٤٠٠ ملیۆن دۆلار بە یارمەتیدانی حکومەتی یۆنان و تورکیا تەرخان بکات، کە شەڕی ناوخۆیی لەگەڵ شیوعییەکانی سەردەمی یەکێتیی سۆڤییەتدا تەنگەتاوی کردبوون.

C. بەیاری پڕۆژەیاسای (مارشاڵ) لە ساڵی ١٩٤٨ دەرکرا، کە پێویستی دەکرد ژیانی ئابووری و ئاوەدانکردنەوەی وڵاتانی ئەوروپا سەرلەنوێ ڕێک بخرێتەوە و دەوڵەتی خۆشگوزەرانی سۆسیال دیمۆکراسی دروست بکەن؛ ئەویش لە پێناو زیادکردنی توانای بژێویی جەماوەری خەڵک، و بەم پێیە توانییان بەرگریکردنی هەمەلایەنەی ئەوان لە بەرامبەر کۆمۆنیزمدا زیاد بکەن.

D. دروستکردنی هاوپەیمانیی سەربازیی ڕۆژئاوایی (ناتۆ) لە ساڵی ١٩٤٩دا، بە بەرەنگاربوونەوەی هەر دەستدرێژی و هاتنەپێشەوەیەکی یەکێتیی سۆڤییەت.

E. کۆمەکی سەربازیی ڕاستەوخۆ بە پشتیوانیکردنی کۆریای باشوور لە بەرامبەر هەر داگیرکارییەکی سەربازیی کۆریای باکوور لە ساڵی ١٩٥٠دا.

ئەوە بوو لە ئاکامی ئەم گۆڕانکارییە جیهانییەی دوای دروستبوونی یەکێتیی سۆڤییەت، کۆمەڵێک گۆڕانکاری گەورەی تر لە جیهاندا ڕوویان دا دژ بە هەر بزووتنەوەیەکی کۆمۆنیستی و ڕێگەنەدان بە تەشەنەکردنی کۆمۆنیزمێک کە لە دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەری ١٩١٧دا بەباو بووەوە، کە پێش هەر شوێن و جێگەیەک، مەترسیی گەورەیان لەسەر ئەوروپا دانابوو.

فاکتەری دووەم:

ترسی گەورەی وڵاتانی ئەوروپا بە پاراستنی سەقامگیریی ناوخۆیان-وەک ئەڵمانیا، فەڕەنسا و بەلجیکا-کە پەکەکە تێیاندا بەهێزە و پەیوەندیان لەگەڵ ڕێکخراوە پۆپۆلیستی، چریکی و

کرێکارییە (بۆرژوا-چەپ)ە جۆربەجۆرە ستالینییەکان و ڕێکخراوە بەناو ترۆتسکییەکانیشدا هەیە؛ بەو پێیەی فریوی ئەوەیان خواردووە و لەو باوەڕەدان کە پەکەکە پارتێکی دژە ئیمپریالیستە، و ڕەنگە دواتر ببنە مایەی هەڵگیرسانی ناڕەزایەتی و بەیەکدادانێکی گەورە لەناو ئەم وڵاتانەدا.

فاکتەری سێیەم:
ترس و نیگەرانیی خودی دەوڵەتی تورکیاش لە تێکچوونی سەقامگیری و ئارامیی ناوخۆی وڵات و هەڵگیرسانی شەڕێکی ناوخۆیی میللی بەهۆی لەسێدارەدانی عەبدوڵا ئۆجەلانەوە.

فاکتەری چوارەم:
خواستی سەرەکیی تورکیا بۆ بوون بە ئەندام لە یەکێتیی ئەوروپادا، و کاریگەریی فشاری دەوڵەتانی ئەوروپا لەسەر تورکیا بۆ لابردنی سزای لەسێدارەدان؛ کە خۆی لە خۆیدا پێشمەرجێک بوو بۆ ڕازیبوونی یەکێتیی ئەوروپا لە وەرگرتنی تورکیا وەک وڵاتێکی ئەندام.

فاکتەری پێنجەم:
هۆکارێکی گرنگ و سەرەکیی تری هێشتنەوەی ئۆجەلان بە شێوەی زیندانی ئەوە بوو کە لەپێناو ئامانجی گەورەتری وەک گۆڕینی تەواوی ڕێچکە و ڕێبازی فکریی پەکەکە (PKK) لە پارتێکی (مارکسیست-لێنینیست)ی ستالینیی «بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی چەکدارانە»وە بۆ ڕەوتێکی سۆسیال دیمۆکراسیانەی میانڕەوی ئاشتیخوازانە بەکاری بهێنن؛ کە بتوانێت باشتر سازان و هاوئاهەنگی لەگەڵ دەوڵەتی تورکیا و دەوڵەتانی ناوچەکەدا بکات؛ دواتریش بەکارهێنانی کاریگەریی ئۆجەلان بەسەر تەواوی بزووتنەوە چەکدارییە جۆربەجۆرەکانی کوردایەتی و ڕێکخراوە ناسیۆنال-چەپەکان (بۆرژوا-چەپەکان) لە ناوچەکەدا.

سابیر. م
٢١ / ١٠ / ٢٠٢٦
ماویەتی

چیرۆکنووسانی دوای ڕاپەڕین لە کتێبی کاروانی چیرۆکی کوردیدا.. سەدیق سەعید ڕواندزی

چیرۆك وەك ژانرێکی هونەری نوێ و هاوچەرخ، مێژووەکی درێژی نییە و سەرەتاکانی دەرکەوتنی لە ئەدەبی جیهانی، بۆ سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەیەم دەگەڕێتەوە و لە ئەدەبی کوردیشدا، هێشتا تەمەنی دەرکەوتنی ئەو ژانرە، لە هەشتا ساڵێك تێپەڕی نەکردووە، ئەمەش پەیوەست بە چیرۆکی لە (خەوما)ی (1) جەمیل سائب، بەڵام چیرۆکی فۆلکلۆری و میللی کە دەچنە خانەی ئەدەبی سەرزارەکییەوە، مێژووەکەی بە هەزاران ساڵ بەر لە ئێستا دەگەڕێتەوە و ئەم ژانرە، تایبەتمەندییەکی نەتەوەیی جیاوازی هەیە و چیرۆکی میللی و حیکایەتی کۆن، ڕەنگدانەوەی واقیعی کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی نەتەوە جیاوازەکانە. لەو ڕوانگەیەوە لە ئەدەبی کوردیش، چەندین داستانی کۆن و چیرۆکی کۆنی کوردەواری هەن، کە تێماکانیان لە ئەفسانە و پاڵەوانسازیی و ڕووداوی خەیاڵی پێکهاتووە و تاکو ئێستاش ماونەتەوە و لایەنێکی گرنگی ئەدەبی سەرزارەکی و نەنووسراو پێکدەهێنن، کە هاوتەریب لەگەڵ ڕەوتی مێژوویی نەتەوەیی ئێمە، لە ڕێگەی گێڕانەوە نەوەی دوا نەوە ماونەتەوە. لەبەرەوەش ئەمە لە بەردەم دوو جۆر ژانری جیاواز داین، کە ئەوانیش چیرۆکی میللی و کۆن لەگەڵ چیرۆك بە مانا هونەرییەکەیەتی واتا چیرۆکی نوێ و هاوچەرخ. لە نەوەندی ئەدەبی کوردیدا، بە تایبەتیش لە میانەی ئەو باس و توێژینەوانەی لە بارەی چیرۆکی هاوچەرخی کوردی دەنووسرێن، زۆرجار مێژووی سەرهەڵدانی هەردوو ژانرەکە تێکەڵ دەکرێت و کاتێ لە بارەی چیرۆکی نوێوە دەدوێن، باس لەوە دەکەن کە هەزاران ساڵە ژانری چیرۆك لە ئەدەبی کوردیدا هەیە(2)، کە لە لە ڕاستیدا ئەم بۆچوونە، تا ڕادەیەك جۆرێك لە گیروگازی تێدایە، چونکە ناکرێ ئەم دوو ژانرە تێکەڵ بکرێن. مامۆستا فەرهاد شاکەلی، لە کتێبەکەی خۆیدا بە ناوی (گێڕانەوەی مۆدێرنی کوردی)(3) چیرۆکی نوێی کوردی، بە گێڕانەوەی مۆدێرن ناساندووە، بەمەش جۆرە دابڕانێکی مێژوویی و فەرهەنگی و زمانی لە نێوان ئەم دوو ژانرەدا کردووە. بێگومان چیرۆکی کوردی لە ڕووی ڕووخسار و ناوەڕۆك و تێماوە، ڕەنگدانەوەی واقیعی کۆمەڵایەتی و ژیاریی و سیاسی کۆمەڵگەی کوردی بووە لە ڕابردوودا، بەو مانایەی لە هەر قۆناغێکدا، کێشە و بابەتە کۆمەڵایەتی و پەروەردەیی و

سیاسییەکان، ناوەڕۆکی چیڕۆکەکانیان پێکهێناوە، وەك ململانێی جووتیار و دەرەبەگەکان لە چیڕۆکی ساڵانی چل و پەنجاکان، یان بە سیاسیکردن و بە سومبلکردنی چیڕۆك لە قۆناغەکانی تێکۆشانی سیاسی و چەکداری کورد، لە نیوەی دووەمی هەفتاکان تا ڕاپەڕین.

لە دوای ڕاپەڕینەوە، نەوەیەکی نوێ لە سەر ئاستی ژانرە ئەدەبییەکان، لە نێویشیاندا چیڕۆکنووسین دەردەکەوێت، بەڵام ئەم نەوەیە، لە ڕووی شوناسی ئەدەبییەوە، وەك پێویست ناسنامەیەکی دیاریکراوی نییە، بەڵکو دەقەکان لە سەر ئاستی نووسینی کەسین، ئەمەش پەیوەندی بە دوو هۆکارەوە هەیە، یەکەمیان: کرانەوە و ئازادی دوای ڕاپەڕین و سەربەستی لە نووسین و دەربڕیندا، پێچەوانەی ساڵانی بەر لە ڕاپەڕین، دووەمیان: بوونی سۆسیال میدیا، وەك سەکۆیەکی پەرت و ئازادی نووسین، کە ئەمانە هۆکارن بۆ ئەوەی ئەم نەوەیە، وەك نەوەکانی پێشووی چیڕۆکی کوردی وەك نەوەیەکی دیاریکراو خاوەن شوناسێکی کۆمەڵی نەناسرێن. زەمەنی ڕاپەڕین، نزیك دەبێتەوە لە چوار دەیە، هەریەك لەو دەیانە، لە ڕووی تەما و بابەتی ژانرە ئەدەبییەکانی دوای ڕاپەڕین، هەڵگری ئەدگاری ئەدەبی و هونەری جیان. لە دەیەی یەکەمدا، بە هۆکاری شەڕی ناوخۆ و جێ هێشتنی نیشتمان، کۆچ و نامۆبوون و دوورکەوتنەوە و دابڕان و نەهامەتییەکانی ڕێگەی کۆچ دەبنە بابەت، لە دەیەی دووەمدا کە هاوتای ڕووخانی دەسەڵاتی بەعسە، تەمای چیڕۆکی ئەم نەوەیە، زۆرتر بەرەو خودگەرایی و خەیاڵسازیی دەڕوات، لە دوو دەیەی کۆتاییدا، بەو پێیەی کۆمەڵێك ڕووداوی سیاسی و نەتەوەیی ڕوودەدەن، ئیدی جۆرێك لە بەرکەوتن و دابڕانی ڕوحی لە نێوان مرۆڤی کورد و نیشتمان و ژینگەی ژیان دروست دەبێت. بۆیە بە گشتی سیمای چیڕۆکی ئەم نەوەیە، پتر بەر ئاراستەی نامۆبوون لە نیشتمان و بێهوودەیی و پرسیار لە بارەی ماهییەتی شۆڕش و ڕاپەڕین و ئازادی و مافی تاك دەچێت. هەڵبەتە تاکو ئێستاش لە ڕووی زەمەنی و پۆلێنبەندی مێژووییەوە، قۆناغێك بە نەوەی دوای ڕاپەڕینی چیڕۆکی کوردی دیاری نەکراوە، وەك ئەوەی پێشتر بە چیڕۆکی کوردی لە نێوان ساڵانی 1925 تاکو 1950 و 1950 تاکو 1960 و 1960 تا 1970 ولە 1970 تا پێش ڕاپەڕین دیاریکراوە. لە بەرگی دووەمی کتێبی کاروانی چیڕۆکی کوردی(4)، کە بە هەردوو بەرگەکەیەوە لێکۆڵینەوەیەکی وردی مێژوویی و بابەتی قۆناغەکانی چیڕۆکی کوردی هەر لە سەرەتاوە تاکو ڕاپەڕینە، تەنها بە چەند لاپەڕەیەکی کەم و سنووردار، تیشك خراوەتە سەر ئەو قۆناغەی چیڕۆکی کوردی، واتا دوای ڕاپەڕین کە نزیك بە چوار دەیەیە. هەڵبەتە ڕەوتی گەشەکردنی چیڕۆکی کوردی دوای ڕاپەڕین، بەراورد بە ژانری شیعر لە هەمان قۆناغدا، ڕەوتێکی

هونەریی پێشکەوتووە، چونکە گەر دوای ڕاپەڕین شیعر بە جۆرێك لە جۆرەکان، لە سەر دەستی نەوەی شاعیرانی دوای ڕاپەڕین کاڵببێتەوە و ئەو پێگە و بایەخەی جارانی نەمابێت، ئەوا بە پێچەوانەوە چیرۆك و ڕۆمانی نەوەی دوای ڕاپەڕین، هونەریترن. لە دوای ڕاپەڕینەوە، ئێمە دەبیچ دوو شوناس لە یەکتری جیا بکەینەوە ئەوانیش (چیرۆکی دوای ڕاپەڕین) و (نەوەی دوای ڕاپەڕینە) کە ئەمە مەبەستمان ئەمەی دووەمیانە. لە بەرگی دووەمی کتێبی کاروانی چیرۆکی کوردیدا، نووسەر کەی چیرۆکەکانی چیرۆکنووسانی بەر لە ڕاپەڕینیشی خستۆتە نێو ئەم قۆناغە، کە ئەمەش بە بڕوای ئێمە جۆرە گیروگازێکی زەمەنی و مێژوویی و نەوەیی دروست دەکات، چونکە نەوەی دوای ڕاپەڕین، ئەو نەوەیەیە کە لە دوای ڕاپەڕین چیرۆکیان نووسیوە، نەك چیرۆکنووسێك کە لە ڕووی قۆناغی هونەرییەوە سەر بە نەوەی شەستەکان و هەفتاکانە و لە دوای ڕاپەڕین بەردەوام بووە لە چیرۆکنووسین. ئەم تێکەڵکارییە لە ڕووی پۆلێنبەندی، هەروەها دیاریکردنی شوناسی نەوە لە ڕووی بایۆگرافییەوە، نەك شوناسی دەق لە کتێبی کاروانی چیرۆکی کوردیدا، گرفت بۆ ڕیزبەندکردنی قۆناغەکانی چیرۆکی کوردی دروست دەکات، چونکە ناشێ بەرهەمەکانی نەوەی دوای ڕاپەڕین، بخەینە تای تەرازووی نەوەی شەستەکان و بە یەکەوە بە قۆناغی دوای ڕاپەڕین هەژماریان بکەین. بۆیە لەم ڕووەوە نووسەری کتێبی کاروانی چیرۆکی کوردی، کە بێگومان زۆر لە ئێمە شارەزاتر، وردتر و بەتواناترە، دەبوو ئەم دوو شوناسەی لە یەکتری جیاکردباوە، بەو مانایەی ناکرێت شێرزاد حەسەن و مامۆستا حوسێن عارف، لەگەڵ کارزان عەلی و هێمن محمود بە نموونە کە دوو چیرۆکنووسی زەمەنی دوای ڕاپەڕینن، هەموویان بە یەکەوە وەك قۆناغی دوای ڕاپەڕین بناسێنرێن. لە ڕاستیدا بە پۆلێنکردنی نەوەکان لە ئاستی نووسیندا، ئەوا دەبێ نەوە وەربگرین نەك تەکست، بۆیە ئەو چیرۆکانەی نووسەرانی بەر لە ڕاپەڕین نووسیویانە، ناچنە نێو ئەو قۆناغبەندییەی ئێمەوە، بەڵکو تەنها ئەو چیرۆکنووسانەی دوای ڕاپەڕین دەگرێتەوە.

سابیر ڕەشید لە کتێبەکەی خۆیدا، لایەکی کەمی بە خێرایی لەو نەوەیە کردۆتەوە، کە هەڵگەی تایبەتمەندی و ئەدگاریی هونەری خۆیانن و دەتوانین وەك قۆناغێکی سەربەخۆی چیرۆکی کوردی ناوزەدی بکەین، بەڵام هەر چوار دەیەکەی دوای ڕاپەڕین، ناچنە نێو یەك خانەی مێژووییەوە، چونکە چیرۆکی هەر یەك لەو دەیانە جیاوازن لە یەکتری وەك ئەوەی لە دوای پێشکەوتنی ژیاریی و تەکنەلۆژییەکان و دەرکەوتنی ژیری دەستکرد و پێشکەوتنی زانستاییەکان لەم ساڵانەی دواییدا، تەمای چیرۆکی ئەم نەوەیە، بەرەو جۆرێك لە خەیاڵی زانستی، کاریگەرییەتی دنیای تەکنەلۆژیا و شاشە بە سەر مرۆڤ و [illegible]

بوونی دەردەکەون، پێچەوانەی سەرەتای ڕاپەڕین، کە بابەتەکانی کۆچ و جێهێشتنی نیشتمان و دابڕان و ئەو ڕووداوە سیاسییانەی لەکوردستاندا ڕوویاندا، لە نێوشیاندا شەڕی ناوخۆ، دەبنە تەمای چیرۆکەکان. هەروەها دیارترین جیاوازیی و دابڕان لە ڕووی گوتارو ناوەڕۆکەوە، کە نەوەی دوای ڕاپەڕینی چیرۆکی کوردی لە نەوەی پێش ڕاپەڕین جیا دەکاتەوە ئەوەیە، کە لە چیرۆکی ئەم نەوەیەدا، چیتر وێنەی کورد لە ئاستی تاك و کۆدا، واتا وەك تاك و وەك نەتەوەش، وێنەیەکی سیاسی و شۆڕشگێڕیی و نەتەوەیی نییە و شاکاس و قارەمانی چیرۆکەکانیش، چیتر کەسانی ئەفسانەیی و سوپەرمانی و بە شوناس شۆڕشگێڕ نین، بەڵکو وێنەکە لە چیرۆکی ئەم نەوەیەدا، زۆر کەسی و تایبەتی و دەروونی دەبێتەوە و لە هەندێ چیرۆکدا، نیشتمان بەر ڕەخنە و توانج و بەکاریکاتێرکردنیش دەکەوێت، ئەمەش پەیوەندی بەو دۆخە نائومێدییەوە هەیە، کە بەداخەوە لە دوای ڕاپەڕینەوە دێتە ئاراوە. هاوکات بە گەشەکردنی زیاتری لایەنی ژیاریی و زانستی کۆمەڵگەش، ئیدی خەیاڵی زانستی و تەمای نامۆ و وێنەی سوریالی و ڕیالیزمی سیحری، دەبنە بەشێك لە تەما و وێنەی چیرۆکەکان، چونکە وەك وتمان چیتر ڕووداو لەو قۆناغەدا، ڕووداوێکی سیاسی و نەتەوەیی نییە. بە گشتی چیرۆکنووسانی دوای ڕاپەڕین، لە هەر چوار دەیەکەوە، بە هەموو شێوەیەك لە ڕووی دەقەوە، جیاواز دەکەونەوە لە قۆناغی پێش ڕاپەڕین، بۆیە قۆناغی دوای ڕاپەڕین، دەبێ وەك قۆناغێکی دابڕاو، جیاواز، کە هەڵگەی ئەدگاری هونەریی و ئەدەبی و سیاسی خۆیەتی، ببینرێت و پۆلێن بکرێت و لە ڕووی کڕۆنۆلۆژییەوە، وەك تەواوکەری قۆناغی هەشتاکان و پێشووتری ئەدەبی کوردی و چیرۆکی کوردی لە ڕووی ناوەڕۆکەوە نەبینرێت. بۆیە دەکرا لە بەرگی دووەمی کاروانی چیرۆکی کوردیدا، دەیان لاپەڕە بۆ ئەو قۆناغە و چیرۆکنووسە گەنجەکانی دوای ڕاپەڕین تەرخان کرابا، کە وەك وتمان بەراورد بە نەوەی شیعری هەمان قۆناغ چیرۆك لە شیعر هونەریتر و داهێنەرانەترن. دواجار دەمەوێ ئاماژە بەوە بدەم، هەردوو بەرگی کاروانی چیرۆکی کوردی، شایەنی خوێندنە و نرخاندنە، ئەم کارەی نووسەری ئەم کاروانە، لە توانای تاکە لێکۆڵەرێك نییە، بەڵکو کاری دەزگا و ئەکادیمیا و نێوەندێکی ئەدەبییە، چونکە ئەوەندە وردە و مێژوویی نووسراوە، بۆیە کارەکەی جێگەی نرخاندن و خوێندنەوە و بایەخ پێدانە و سەرچاوەیەکی هەرە بەرفراوانی زانەی چیرۆکە لە ئەدەبی کوردیدا.

پەراوێزەکان:

1_ زنجیرەی شاکارنووسانی کورد، جەمیل سائب، ئازاد حەمە شەریف،

دەزگای مورکریانی، 2012 .
2_ چیرۆکی کوردی و ڕاستکردنەوەی هەڵەیەك، سەدیق سەعید ڕواندزی، ماڵپەڕی ئەدەبی دەنگەکان.
3_ گەڕانەوەی مۆدێرنەی کوردی، فەرهاد شاکەلی، وەرگێڕانی، محمەد خزری ئەقدەمی، ساڵی چاپ، 2021_
4_ کاروانی چیرۆکی کوردی، بەرگی یەکەم و دووەم، نووسینی، سابیر ڕەشید، ساڵی چاپ_ 2026.

تاوانبارە تاریکەکان لە ناو ئەمەدا و ئامرازەکانی پڕوپاگەندە.. کارزان عزیز

پێش ئەوەی کەسێک پیلانی کردارێکی خراپ دابنێت، لەوانەیە بۆ ماوەیەکی درێژ بیری لە هەموو شتێک کردبێتەوە، بۆ نموونە لە بارەی تەقکردنی هەڕەمێکی لە خەڵکی . هۆکاری سەرەکی تاوانبار، کە لەوانەیە نەزانراو بێت، بەڵام لە ڕێگەی لێکۆڵینەوەوە ڕوون دەبێتەوە، کە ئەم کەسانە بەزۆری ڕەفتارێکی نەرێنییان هەبووە و تاوتوێی ئەم بابەتەیان کردووە و لە پێشدا ناسینەوەی تاوانباری تەقکردنی گشتیی لە پێش ڕووداوەکەدا بە قورس لە قەڵەم دەدەن بەتایبەت ئەگەر تەمەنی کەم بێت. بەڵام ئاشکرایە، هەندێک ڕێگەی بیرکردنەوە و ڕەفتار هەیە، بە درێژایی کات دەرکەوتوون و پەروەردکارانیش ڕووبەڕووی ئەم ڕەفتارانە دەبنەوە، چونکە کاتێکی زۆر لەگەڵ خوێندکاران بەسەر دەبەن. دایک و باوکیش ئاشنای هەر یەکێک لەم ڕەفتارانەن. هیوای سەرەکی ئەوەیە، کە ئەو منداڵانەی ئەم سیفەتانە نیشان دەدەن، لە کۆتاییدا لەگەڵ گەشەیان ئەم ڕەفتارانەیان نەهێڵن.

هەندێک لە منداڵان ئەم ڕەفتارانەیان نامێنێت، بەڵام هەندێکیان ناگۆڕێن و دەتوانن زیان به دەوروبەریان بگەیەنن. کاتێک ئەم ڕەفتارانە توند دەبن، گرنگە بەدوای یارمه‌تیدا بگەڕێین، ئەمە ناتوانین چاوەڕێ ببین تاوەکوو کردارێکی زۆر خراپ ڕوو بدات. کاتێک کەسێک لە تەمەنێکی بچووکدا تاوان دەکات، ئه‌وە نیشانەیە بۆ ئەوەی

کە کێشەیەک هەیە، مەرج نییە کردارێکی تەقەکردنی ڕەشەکی، بەڵکوو دەشێ ڕەفتاری ئەم کەسانە زیانی دارایی و سۆزی و جەستەیی بە کەسانی دیکە بگەیەنێت. ئەو کەسانەی سیفەتی سیانەی تاریکییان هەیە، لەوانەیە درۆ بکەن. هەروەها کەسانی دیکە تۆمەتبار بکەن لە بەرانبەر نەگبەتییەکانیاندا. لەوانەیە دایک و باوک و مامۆستایان نەتوانن هەندێک لەو بڕیارانە کۆنتڕۆڵ بکەن، کە منداڵەکان دەیدەن، لەگەڵ ئەوەشدا لەوانەیە هەندێک نیشانەی ئاگادارکردنەوەیان تیبینی کرد بێت.
هەرچەندە سیفەتەکانی سیانەی تاریک بە درێژایی کات دەردەکەون، بەڵام ناتوانین ئەو منداڵانەی هەندێک لەم سیفەتانە نیشان دەدەن بە "تاوانبار" ناوزەد بکەین، چونکە هێشتا هیچ تاوانێکیان نەکردووە و منداڵەکان بچووکن، لەوانەیە هێشتا لە پڕۆسەی ناسینی جیهاندا بن و دەشێ لەگەڵ گەورەبوونیان تێگەیشتن و هاوخەمی زیاتریان لە لا پەیدا ببێت. گەشە دەکەن و دەتوانن بن به کەسێکی باش، بۆیە گرنگە پشتیوانیان ببین و کاریان لەگەڵ بکەین، بەبێ ناوزەدکردنی منداڵان بە شێوەیەکی نەڕێنی. منداڵان بوونەوەری ناسکن و دەبێت بەو پێیە پەروەردەیان پێ بدرێت. کاتێک منداڵێک لەدایک دەبێت، خەڵک هەوڵ دەدەن بزانن، کە ئایا منداڵەکە کێشەی فێربوون و ناتەواوی جەستەیی، یان کێشەی سۆزی هەیە یان نا.
هەروەها پێویستە هەوڵ بدەین و دڵنیا ببینەوە لەوەی کە کێشەکەیمان دەستنیشان کردووە ناسیوەتەوە، کە منداڵەکە بە دەستیەوە دەناڵێنێت، تاوەکوو نەتوانن زیان بە خۆیان و هاوپۆلەکانیان بگەیەنن، چونکە لە تەمەنێکی بچووکدا هیچ هەستی بەرپرسیاریتییان نییە و ئەم هەستە لەگەڵ فێربوون و گەورەبووندا دێت. سیستەمی تەندروستی دەروونی پێویستە باشتر بکرێت. پێویستە پشکنینی توندوتیژی لە بارەی باکگراوندی کەسەکەوە بکرێت و یاساکانی چەک چاویان پێدا بخشێنرێتەوە. هەروەها پێویستە زیاتر سەرنج بدەینه سەر ناسینەوەی هەندێک لە "هەڵە"کانی پڕۆسەی بیرکردنەوە. ئەمە هەموومان پێویستمان بە زانیاری هەیە لەسەر چۆن یارمەتیدانی ئەو منداڵانەی کە سیفەتێکی زیانبەخش نیشان دەدەن. دەتوانین ڕێنمایی منداڵەکان بکەین و بەو هیوایەی لە داهاتوودا ژمارەی زۆرتری سیفەتە باشەکانیان پێرە بستێنێت. هەمیشە بە هەستیاری و میهرەبانییەوە ئەم ئەرکە لە ئەستۆ بگرە.
لەم تەوەردە بەراوردی شێوازی بیرکردنەوە و ڕەفتاری ر. دەروونناسی تاوانبار، کە بە دەروونناسی تاوانکاریش ناسراوە، بریتییە لە لێکۆڵینەوە لە بیرکردنەوە و دیدگا و کردار و ئامانجەکانی ئەو کەسانەی کە بەشدارن لە ڕەفتاری جۆراوجۆری تاوانکاری. ئەم

لێکۆڵینەوەیە پەیوەندی بە مرۆڤناسی تاوانکارییەوە هەیە و قووڵ دەچێتەوە ناو ئەو هۆکارانەی وا لە کەسێک دەکات ببێت بە تاوانبار. هەروەها لێکۆڵینەوەکە تەرکیز دەکاتە سەر کاردانەوەکانی کەسێک دوای ئەوەی تاوانێکی کردووە. دەروونناسانی تاوانبار بەزۆری بانگ دەکرێن بۆ شایەتحاڵی لە دادگا، چونکە تێگەیشتنێکی قووڵیان لە بیرکردنەوەی تاوانبار و جۆری جیاوازی دەروونپزیشکی هەن، ئەمانەش ڕەفتاری تاوانکاری لەخۆ دەگرن. دەشێ ڕەفتاری تاوانکاری هەر جۆرە ڕەفتارێکی دژه کۆمەڵایەتی بیت، کە سزای یاسایی و کۆمەڵایەتی دەیگرێتەوە، بەڵام ناسینەوەی بیرکردنەوەی تاوانبار تاوەکوو ڕادەیەک سەخته.
لە سەردەمی تەکنەلۆجیا و زانیارییە خێراکاندا، تێگەیشتن لە چۆنیەتی جڵەوکردنی ڕای گشتیی و ناسینی لایەنە نائاگاکانی دەروونی مرۆڤ بووەتە یەکێک لە بابەتە هەرە گرنگەکانی بواری دەروونناسی و ڕاگەیاندن. پڕوپاگەندە و ڕەفتارە کاریگەرەکان تەنیا گواستنەوەی زانیاری نیین، بەڵکوو هونەری ئاراستەکردنی بیرکردنەوە و ڕەفتاری کۆمەڵگەن، لە ڕێگەی کارکردن لەسەر لایەنە تاریک و شاردراوەکانی زەینی مرۆڤەوە. پڕوپاگەندە وەکوو دیارترین و کاریگەرترین دیاردەی پەیوەندی و ڕاگەیاندنی جەماوەری لە سەردەمی نوێدا، لە ڕێگەی زنجیرەیەک ئامرازی دەروونی و زمانەوانی و ستراتیجیی وردەوە هەوڵی کاریگەری خستنەسەر هۆشی گشتیی و جڵەوکردنی ڕەفتار و بیرکردنەوەی کۆمەڵگە دەدات. پڕوپاگەندەچی هەمیشە هەوڵ دەدات چەندین مەکانزمی تایبەت بەکار بهێنێت بۆ ئەوەی زۆرترین شوێنکەوتوو بەلای ڕوانگە و ئامانجەکانی خۆیدا ڕابکێشێت. لەنێو هەموو ئەم ئامرازانەشدا، پێشنیار و هاندانی دەروونی بە گرنگترین و بنەڕەتیترین پایە دادەنرێن، کە لە هێز و کاریگەرییە کارگەرەکەیاندا هاوتای یەکترن. پڕوپاگەندەچییەکان هاندەری سەرەکیی خەڵکن بۆ ئەوەی هەموو ئەو بیرۆکە، ئاراستە و گوتارانەی پێیان دەگوترێت، بە بێدەنگی و بەبێ خستنەژێر پرسیارەوە قەبووڵی بکەن. ئەم پڕۆسەی هاندانە بە شێوازێک دادەڕێژرێت، کە وا لە تاک دەکات بەبێ پەنابردن بۆ بیرکردنەوەی لۆجیکی و بەراوردکاری عەقڵانی، یان شیکارکردنی سەربەخۆ، سەرجەم پێشنیارەکان وەربگرێت و بە تەواوی بڕوایان پێ بهێنێت.

لە درێژەی ئەم پڕۆسەیەدا، هاندان تەنیا دەستکاریکردنی بیرۆکەکان نییە، بەڵکوو کارکردنە لەسەر دروستکردنی هاوسۆزییەکی کوێرانە لەنێوان پڕوپاگەندەچی و شوێنکەوتووانیدا. کاتێک تاکەکان ڕادەهێنرێن، کە قسە و داواکارییەکان بەبێ خستنەژێر پرسیار قەبووڵ بکەن، توانای ڕەخنەگری لەنێو کۆمەڵگەدا بەرەو سڕبوون دەچێت. ئەمە

دەبێتە هۆی ئەوەی كە تاكی ك□م□گ□ □استی□كان بەو شێوەیە ببینێت، كە پەیامدارەكە دەیەوێت، نەوەكوو بەو شێوەیەی كە لە واقیعدا هەن. ئامرازی پێشنیار لێرەدا، دەبێتە پردێك بۆ پەڕینەوە لە ئاستی عەقڵانییەوە بۆ ئاستی سۆزداری، كە تێیدا ڕاستی□كان بەهاكەیان لەدەست دەدەن و تەنیا بەهای سۆزداریی پەیامەكە دەمێنێتەوە.

لە لایەكی دیكەوە، زمانی گوتار و جۆری وشەسازكردن و شێوازی دەربڕین بەشێكی بنەڕەتی و یەكلاكەرەوەیە لە دروستكردنی كاریگەریی بەردەوام لەسەر زەینی وەرگر. پڕوپاگەندەچی هەمیشە ئەم ئامرازە بەكار دەهێنێت بە كردنی چەند قسەیەكی ئەرێنی و سەرنجڕاكێش، كە مەبەست لەوان ڕاكێشان و دڵنیاكردنەوەی كۆمەڵێك خەڵكە لە دروستیی پەیامەكە. بۆ بەدیهێنانی ئەمەش، هەمیشە زمانێكی ڕەوان و ئاشنا و سادە لە ئاخاوتن و داڕشتنەكانیدا بەكار دەهێنێت، تاوەكوو دەست ڕاگەیشتن و تێگەیشتن بۆ هۆشی هەموو چین و توێژەكان ئاسان و بەبێ ئاڵۆزی بێت. هەروەها بە دروستكردنی كەشێكی دەروونی، كە وادەكات وەرگر نەتوانێت واقیعی ڕاستەقینە پەسەند بكات، بیبینێت یان ڕەخنەی لێ بگرێت، پڕوپاگەندەچی لەتوانایدا دەبێت جەماوەرێكی فراوان و ژمارەیەكی زۆری شوێنكەوتوو لە دەوری گوتارەكەی خۆی كۆ بكاتەوە.

كاتێك قسەكردن لەسەر كاریگەریی دەروونی و شێوازەكانی ڕەفتاری مر□ق د□بێت، پێویستە ئاماژە بەو پێكهاتە دەروونییانەش بدرێت، كە لە زانستی دەروونناسیدا بە خەسڵەتە سیانە تاریكەكان، یان چەمكە فراوانەكانی سیاسەتی زەینی دەناسرێن. وەكوو لە توێژینەوەكانی تایبەت بە دەروونناسیی تاریكدا هاتووە، لەوانەیە كەسێك خەسڵەتێكی دیاریكراوی هەبێت وەكوو نارسیسیزم، بەڵام خەسڵەتەكانی دیكەشی تێدا بەدی بكرێت. توێژینەوە هاوچەرخەكان، كە لە لایەن مۆشتاگن و ئین□گ□ زیتلەر و بینجامین ئەی. هیڵبیگ ئەنجام دراون، دەسەلمێنن كە ئەم خەسڵەتە تاریكانە خاوەنی ڕەگێكی هاوبەشی سەرەكین، ئەگەر كەسێك یەكێك لەم خەسڵەتانەی هەبێت، ئەوا ئەگەری زۆرە خەسڵەتی دیكەی تاریكیشی تێدا بەهێز بێت. لەناو ئەم خەسڵەتانەدا، خۆپەرستی و قالبوون بە دەستكەوتە كەسییەكان و نارسیسیزم و خۆویستیی زۆر و سایكۆپاتی و بێباكی لە ئازاری كەسانی دیكە، لەگەڵ سادیزم و ئارەزووی ئازاردانی جەستەیی، یان دەروونیی ئەوانی دیكە د□ب□ن□ مێكانزمی سەرەكی بۆ دەستەبەركردنی بەرژەوەندییە كەسییەكان.

لەم سۆنگەیەوە، فاكتەری D ، یان پێوانەكردنی خەسڵەتی تاریكی كەسێتی، دەهێڵێتەوە تێبگەین ئایا كەسێك تاوەكوو چ ئاستێك دەتوانێت بە ئاسانی بەشدار بێت لە كردەوە خەڵەتێنەرەكان، یان شكاندنی ڕێساكاندا. هەروەها بەراوردكارییەكانی نێوان ئەم

خەسڵەتانە و زیرەکیی گشتیی دەری دەخەن، کە کەسانی خاوەن نمرەی بەرز لە خەسڵەتە تاریکەکاندا، ستراتیجیی گونجاو بەکار دەهێنن بۆ دەستەخستنی پاداشتی خێرا و پاراستنی مانەوەی خۆیان لە کۆمەڵگەدا.
زمانی سادە و ئاشنا وەکوو پەردەیەک کار دەکات بۆ داپۆشینی ئامانجە شاراوەکان و دوورخستنەوەی وەرگر لە گومانکردن. کاتێک گوتارەکە بە وشەی ئەرێنی و باو ڕادەگەیەنرێت، هۆشی وەرگر هیچ هەست بە مەترسی یان ئاڵۆزی ناکات، بەمەش بەرگرییە فکرییەکانی دابەزین بەخۆیەوە دەبینێت. لەگەڵ سڕبوونی ئەم بەرگرییانەدا، پڕوپاگەندەچی دەتوانێت سوودمەند بێت لە ناڕەزایەتی، یان نەتوانینی خەڵک لە ڕووبەڕووبوونەوە و پەسەندکردنی واقیع و چارەسەری ئاسان و وەهمییان پێشکەش بکات. بەم شێوەیە، کۆکردنەوەی جەماوەرێکی گەورە ئاسانتر دەبێت، چونکە پەیامەکە دەست دەگرێت بەسەر هیوای سادەی خەڵکدا و لە ڕێگەی گوتاری ئەرێنییەوە وازیان لێدەهێنێت، کە بەدواشیاندا بڕۆن بەبێ ئاگاداربوون لە ئامانجە ڕاستەقینەکان.
ئەم شێوازانەی پێشنیارکردن و دروستکردنی کاریگەری تەنیا لە بواری سیاسیی پەڕگیردا قەتیس نامێننەوە، بەڵکوو بە فراوانی لە بواری ڕیکلام و بازاڕگەرییشدا بەکار دەهێنرێن. لەم ڕووەوە، ئاماژەدان و قسەی ناڕاستەوخۆ دەبنە دوو ئامرازی زۆر بەهێز بۆ جێگیرکردنی پەیامەکان لە نێو نەست و هۆشی وەرگردا بەبێ ئەوەی هەستی پێ بکات.
بۆ نموونە، لە ڕیکلامی سیاسییدا، کە باشترین و ڕوونترین وێنەی ئەم دیاردەیەیە، زۆرجار تەکنیکێک لە پڕوپاگەندەی بێگەرد لەگەڵ دەستکاریکردنی ڕاستییەکان، یان فێڵکردن و فریودانی ئاشکرا و ناڕاستەوخۆ بەکار دەهێنرێت، تاوەکوو تێگەیشتنی گشتیی بەو ئاراستەیەی خوازراوە ببرێت. دەستکاریکردنی ڕاستییەکان لە ڕیکلامی سیاسی و بازرگانیدا لەسەر بنەمای پێشکەشکردنی نیوەڕاستی، یان زانیاریی لێنەدراو دادەمەزرێت. بە بەکارهێنانی ئاماژەی ناڕاستەوخۆ، پڕوپاگەندەچی وا لە وەرگر دەکات، کە خۆی داپێکردنەوە بۆ ماناکان بکات و بە ئەنجامێک بگات، کە مەبەستی داڕێژەرەکە بووە. ئەم جۆرە فریودانە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆیانە دەبنە هۆی دروستکردنی تێگەیشتنێکی ساختە لەسەر ڕووداوەکان، یان کالا و کەسایەتییەکان. لە ئەنجامدا، بڕیاردانی ڕاستەقینەی سەربەخۆ لە کۆمەڵگەدا لاواز دەبێت و شوێنی خۆی دەداتە بڕیاردانێک، کە لەژێر کاریگەریی هەڵخەڵەتاندنی ڕیکلامی سیاسی و میدیاییدا گەڵاڵە بووە.
لە کۆتاییدا، سەرکەوتن و دەستکەوتی سەرەکیی پڕوپاگەندەچی لەوەدا کۆدەبێتەوە، کە تەرکیز و سەرنجی زیاتر دەخاتە سەر ناسینی فێربوونی وردتر لە بارەی زانیاری و ڕەفتار و دەروونناسیی خەڵکەوە. ئەم تێگەیشتنە قووڵە ئامرازێکی کاریگەری دەداتێ بۆ ئەوەی بە

تەواوی بزانیت چۆن سەرنجی خەڵکەکە بەرەو ئاراستەی مەبەست بکێشێت و کاریگەرییان لەسەر دروست بکات و بۆ وەدیهێنانی ئامانجە دیاریکراوەکانی خۆی بەکاریان بهێنێت. ئەم ئامرازەی فێربوون و دیراسەکردنی جەماوەر بەردەوام نوێ دەکرێتەوە، تاوەکوو وەڵامدەرەوەی گۆڕانکارییەکانی کۆمەڵگە بێت. کاتێک پڕوپاگەندەچی تێدەگات لە خاڵە لاوازەکان و خواستی نەستەکییەکان و ترسەکانی خەڵک، دەتوانێت پەیامەکانی بە وردییەک دابڕێژێت، کە زۆرترین کاریگەری هەبێت. ڕاکێشانی خەڵک و بەکارهێنانیان بەم شێوەیە دەبێتە پرۆسەیەکی درێژخایەن، کە تێیدا جەماوەر بە بێئاگاهی دەبنە ئامرازی جێبەجێکردنی پلانەکانی پڕوپاگەندەچی. بەم جۆرە، زانینی نادیارەکانی دەروونناسیی جەماوەر دەبێتە بەهێزترین چەک لە دەستی پڕوپاگەندەچیدا بۆ بەردەوامیدان بە باڵادەستی و کاریگەرییە گشتییەکەی لە کۆمەڵگەدا.
دەرئەنجام تێگەیشتن لە ئامرازەکانی پڕوپاگەندە و پەیوەندییان بە دەروونناسیی تاریک و خەسڵەتە شاردراوەکانی مرۆڤەوە، تەنیا مەعریفەیەکی تیۆری نییە، بەڵکوو پێویستییەکی زەرووری بۆ پاراستنی هۆشیاریی سەربەخۆی تاک لەناو کۆمەڵگەدا. تاوەکوو تاکەکان زیاتر شارەزای مێکانزمەکانی فێڵە دەروونییەکان ببن، کەمتر دەکەونە ژێر کاریگەریی گوتارە هەڵخەڵەتێنەرەکان، زیاتر دەتوانن بە شێوازێکی ڕەخنەیی و لۆجیکی لە واقیع بڕوانن.

کارزان عزیز

ئەگەر شانۆ تەنیا تەکست بێت، ڕۆمانێك لە ماڵەوە بخوێنەوە باشترە.. حەیدەر عەبدولڕەحمان

نمایشی شانۆیی تەنیا چیرۆك و دیالۆگ و پەخشان نییە بۆ گەیاندنی فەلسەفەو گوتارێکی دیاری کراوی کۆمەڵایەتی، سیاسی، نەتەوەیی..
خۆ ئەگەر ئەرکی شانۆ بەوەندە بوەستێ، ئەوە دەتوانی بە ئەوەی زەحمەتی چوونە هۆڵی شانۆیی بکێشی، دەتوانی لەسەر پێخەفەکەت

پاڵكەويت و گوێ لە پارچە موزيكێكى ھێمن بگريت و ڕۆمانێك بخوێنيتەوە، تێرت دەكات لە فانتازياى جوان و بەسەرهات و ڕووداوى دڵتەزێن...

بۆيە ناكرێت لە شانۆدا ھەموو پشتبەستنێكت بە دەق بێت و ڕەگەزە بنەڕەتيەكانى ديكەى شانۆييت هاوسەنگ نەبێت لەگەڵ يەكترى، بە تايبەت ڕەگەزى دەرھێنان، ئەكتەرو نواندن، سينۆگرافياو ستاتيكاى شانۆيى.

پرۆسەى دەرھێنان كرۆكى نمايشە، چونكە دەرھێنەر جگە لەوەى وشە لەسەر شانۆدا دەگۆڕێ بۆ كردار، بزوێنەرو بەكارخەرى ھەر ھەموو پێكهاتەكانى شانۆ و بە زيندوو ڕاگرتنى توخمەكانيەتى بە تێكڕايى، ئەو هارمۆنياى ڕاگرتنى ڕيتمى نمايشە، لە ھەر گۆشەيەكى فەزاى شانۆ، خاو بوونەوەيەك ھەبێت لە ڕيتمى نمايش دەرھێنەر لێى بەر پرسە وەك سەركردەى نمايش.

من لەھەر وێنەيەكى جوانى درامى، لەھەر ئەدايەكى جوانى ئەكتەر، لەھەر گرتەيەكى سينۆگرافى، دەرھێنەر لە پشت ھەر ھەموويانـدا دەبينم،.

ھەر ئەكتەرێكيش بە مردوويى لەسەر شانۆ ببينم، ھەر بۆشاييەك لە ڕيتم ھەست پئ بكەم، دەزانم ئەوە گوناھى ئەكتەر نيي□، ئەوە گوناھى دەرھێنەرێكە كە توانای بەگەڕ خستنى وزەو دەسەڵاتى ئەكتەرى نيي□، فانتازياى دروستكردنى وێنەى درامى نيي□، دەسەڵاتى وروژاندنى بينەرى نيي□، ناتوانێ لە ئەدايەكى جوانى ئەكتەرێك بينەر سەرسام بكات، ناتوانێ بە وێنەيەكى سينۆگرافى چاوى بينەر پڕ كات لە جوانى.

دەرھێنەر دەسەڵاتێكى ڕەهاى ھەيە بۆ وروژاندن و تێركردنى چاوى بينەر، بە تايبەت لەجەستەو ئەداى ئەكتەر، لە جووڵەى فەزاى نمايش، بە ڕەنگ، بە موزيك، بە گۆرانى، بە ئێكسسواراتى شانۆيى، ب□ □وناكى، بە ديكۆر، دەتوانێ بينەر ناچار بكات تێكەڵ بە ڕيتمى نمايش بێت و ڕێگە نەدا بۆ تەنيا لەحزەيەكيش لە شانۆو ڕووداوەكانى دابڕێ، نەك مەقامى ئەڵا وەيسى بۆ بخەيتە سەر و ڕيتمى شانۆ بمرێنى.

دەرھێنەر مەرج نيي□ تەنيا بە ديالۆگ گوتارێكى شانۆيى بگەينێ، ئەگەر دەرھێنەر دەسەڵاتى دەربڕينى بەھێز بێت، خۆى لە ديالۆگ و درێژەدادڕى وشە دەپارێزێ، وێنەى درامى و ڕەمزى دروست دەكات كە دەبنە ئەلتەرناتيفى ديالۆگ، چونكە لە وێنەدا بەرجەستەى زمانى ڕاستەقينەى شانۆ دەكات، كە گەياندنى فەلسفەو ستاتيكايە لە يەك كاتدا، لەو كاتەدا بينەر بوارێكى زۆر فرەوانترى بۆ دەڕەخسێ، بۆ تێكەڵ بوون بەنمايش و گەڕان بە دواى كۆدە ھێمادارو سيحراويەكانى.

لەو حاڵەتەدا تۆ وەك دەرهێنەر یاریدەی بینەر دەدەیت بۆ رزگار بوون لە ستایلێکی تەقلیدی کە تەنیا فاکتەرێکی بۆ تێگەیشتن تەنیا پشت بەستن بێت بە دەق و دیالۆگ، لە هەمان کاتدا یاریدەی بینەر دەدەیت فێری خوێندنەوەیەکی لۆژیکی بێت بە شانۆ، بە ئەوەی نەبێتە پارچەیەکی لێك دابڕاو لە نمایش.

ماویە تی..

حه یده ر عه بدولرِه حمان

سوناتای عەشقی پەروانە.. عەباس ئیسماعیل حەمەد

ئەگەر هاتی هەر خەت وەرە
ئەگەر هاتی پاش سوتانی پەروانە مەیە
ئەگەر هاتی جلەکانت دامەکەنە
مەڵازەوە وەرە

وەک خەت
پێ نەبی
لە عەشقی هاتن . . . مەیە
لە عەشقی گەڕان . . . مەیە
لە عەشقی پاژنە بەرز
بە گومان . . . مەیە
سوراویش بکە وەرە.

دەرگاکان بەسەر دەکەمەوە
ڕەشماڵی خەیاڵان هەڵدەدەمەوە
تۆ دیار نیت
من خەم هاتووم
مەگیرانی بە یادی جارنت
بە مەکری پیەوت دەکەم
دەگەڕێم

ڕوومەتی نازت وەرمەگێڕە
چەپ بۆ ماچە
ڕاستیش
لەگەڵ رووبارێ سەفەر دەکات . . . خەونێ د□ بینی
سەر و خواری نیە
ڕاست بێت یا چەپ
لێوەکانت
چاڵی چەناگەت
بۆ ماچە
بینی پێوە دەنێم
قومی لێدەدەم
سروشم گێ لێیە
چەند رکعاتان بکەم
تا خودا لە گوناحانم خۆشدەبی
دوعایانم لۆ دەکەی
یا تۆ دەڵێی ئۆخخەی

عەباس ئیسماعیل حەمەد
22-10-2026

کتێبی «خولیای لێکدانەوە».. عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

خولیای لێکدانەوە
(لە ناوەندی ڕۆشنبیریی مەم و زین دەست دەکەوێت)
کتێبی «خولیای لێکدانەوە» عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا، ئەو کتێبە قسە لە کایەی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و هزری دەکات. لە دوو بەشی سەرەکی پێک هاتووە، پڕۆژەیەکی قووڵی تێکەڵکردنی ڕەهەندە فەلسەفی و سیمیۆلۆژییەکانە؛ بە شێوازێکی زانستی و فەلسەفی (حەقیقەت و چێژ)، (زمان و مێژوو) بەیەکەوە دەلکێنێ، هەروەها کێشەکانی سەردەمی نوێ وەک زیرەکیی دەستکرد و کلتووری دیجیتاڵی دەخاتە بەر باس.
ئەو کتێبە پشت بە تیۆرەکانی ڕۆلان بارت، ژان پۆل سارتەر، ژیل

دەلەز و ئەنتۆنین ئارتۆ، دەبەستە و ڕووتەختی پێکەوەسازان لە نێوان دەق، نەست و خەیاڵدا بنیات دەنێت. ئەم بەرهەمە نەک تەنها خوێندنەوەیەکی ڕەخنەییە بۆ پێکهاتەی زمان و شیعرییەت، بەڵکو بانگەوازێکە بۆ گۆڕان بەدوای داهێنانی بەردەوام و ناسینەوەی فاشییەتی زمان لە کایەی گوتاری ڕۆشنبیریدا.

ناوەندی ڕۆشنبیری مەم و زین چاپ و بڵاوی کردۆتەوە و ئێستا لە پێشانگای نەوەدوەیەمی کتێب- هەولێر، بەردەستە

ناوەڕۆکەکەی پێکهاتووە لە:

- ئارەزووی ڕوونکردنەوە/ بەرهەمهێنانەوەی داهێنان...... .
- پێشەکی.......... .
- بەشی یەکەم:
- دەق بە حەقیقەت، دەق بە چێژ.................. .
- مەعریفەی شیعریی................................ .
- هەتاو وەك بەخشەر، کەوتن وەك عەدەم.............
- شیعرییەتی (لەشکری غەم)..
- بەربوونەوە بە نەو (چێژی شیعری)، (هاشم سەڕاج)ی شاعیر.
- فۆڕمی گران- ئەنوەر مەسیفی.
- گۆڕان بە دوای تاکدەرییەکانی عەبباس عەبدوڵڵا یوسف.
- بینراوی هونەری و گوتراوی شیعری- لە تابلۆ/ قەسیدەی (ئاگرێکەت لەگەڵمدا هات)ی لازۆ ئازاد.
- پڕۆسەی خۆ ئازادکردن و هەڵبژاردن.. لە شیعری (قوتووو)ی (نارین ڕەستەم)ی شاعیردا.
- لە بەردەم ئەویدیکەدا... خوێندنەوەیەك بۆ قەسیدەی (تۆ لەوە نەبووی)ی بەند باجەلان.
- کلتووری دیجیتاڵی... (شەوەکی سپی لە هەولێری پایتەخت)، ئومێد قەرەنی.
- دیتراو/ وسبۆڵکراو.... لە کۆمەڵە شیعری (وەرە لە باخ پێتدەڵێم)ی حەسەن هەندرێنی.
- (ئارەزوو) ڕکابەر، قوربانی، تووندوتیژی.. خوێندنەوەیەك بۆ دەستەواژەی (پاڵەوانی میللەت).
- بەشی دووەم:
- تیۆری لاساییکردنەوە..................................
- ئارەزووی گۆڕانەوە، ئاشکراکردنی ئارەزوو.............
- ئەدگار ئالان پۆ- داهێنان.... . .
- فرانتز کافکا- گرفتاری چەمکی پێشین و نەپێشین...

- ئەستای (فەلسەفە/ زانست)........................
- حیکایەتەکانی فرەید/ بیرکردنەوەکانی فرەید...............
- سەرکەوتنی ڕووتی زمان..............................